

Ramazonova O'g'iloy Xolmurodovna,

Buxoro davlat universiteti

Musiqa ijrochiligi va madaniyat kafedrası kattao'qituvchisi

Email: o'x.ramazonova@buxdu.uz

<https://orcid.org/0000-0002-8535-6123>

AN'ANAVIY XONANDALIK MADANIYATINING BADIY-ESTETIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Maqolada an'anaviy xonandalik madaniyatida mumtoz musiqa asarlari o'ziga xos badiiy xususiyatga ega ekanligi, Sharq musiqa merosiga oid ko'plab asarlar va tarixiy-badiiy manbalar yaratilganligi bayon etilgan. Shuningdek, an'anaviy xonandalik madaniyatining badiiy-estetik xususiyatlari, badiiy-estetik sifatlar an'anaviy xonandalik madaniyatining mazmunida mahorat shaklida namoyon bo'lishi izohlangan. An'anaviy xonandalik madaniyatining rivojlanishida estetik tafakkur va xusiyati ham muhim o'rin tutishi izohlangan.

Kalit so'zlar: An'anaviy xonandalik, musiqiy meros, badiiy-estetik xususiyat, kuy, ashula, maqom san'ati, faoliyat.

ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТРАДИЦИОННОЙ ПЕВЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация: В статье констатируется, что произведения классической музыки имеют уникальный художественный характер в культуре традиционного пения, что создано множество произведений и историко-художественных источников, связанных с музыкальным наследием Востока. Также поясняется, что художественно-эстетические особенности традиционной певческой культуры, художественно-эстетические качества проявляются в форме умений и содержании традиционной певческой культуры. Выяснено, что эстетическое мышление и характер играют важную роль в развитии традиционной певческой культуры.

Ключевые слова: Традиционное пение, музыкальное наследие, художественно-эстетический признак, мелодия, песня, статусное искусство, деятельность.

ARTISTIC AND AESTHETIC FEATURES OF TRADITIONAL SINGING CULTURE

Abstract: The article states that works of classical music have a unique artistic character in the culture of traditional singing, that many works and historical and artistic sources related to the musical heritage of the East have been created. It is also explained that the artistic and aesthetic features of traditional singing culture, artistic and aesthetic qualities are manifested in the form of skills and content of traditional singing culture. It was found that aesthetic thinking and character play an important role in the development of traditional singing culture.

Kirish. Musiqa va xalq og'zaki ijodi asrlar osha o'zbek xalqining ma'naviy boyligi, ijod namunasi sifatida ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan qardiyatga aylangan madaniy merosimizni o'rganish sifatida tahli etish bugungi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. San'at va ma'naviy madaniyat butun o'zbek xalqi madaniy merosi, o'zbek mumtoz musiqasi o'zining hayotiyliigi, ijtimoiy tabiati, g'oyaviy mohiyati hamda o'ziga xos badiiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Xalqning mehnati, urf-odati, turmush sharoiti, orzu-istagi, kurash va g'alabalari uning mavzui va g'oyaviy mazmunida aks etadi. Milliy musiqa namunalari xalqchillik xususiyatlari, ularning hayotiyliigi va qaysi bir dunyoqarashni himoya qilishi bilan belgilanadi.

An'anaviy xonandalik madaniyatida mumtoz musiqa asarlari o'ziga xos badiiy xususiyatga ega bo'lib, har bir janr kuy-ohang tuzilishi va rivoji, shakli va ijro uslubi sifatida namoyon bo'ladi. An'anaviy xonandalik yuksak mahoratli badiiy tizimdir. Unda xalqning badiiy didi, voqelikka nisbatan xalqona estetik munosabat ifodalangan.

An'anaviy xonandalik madaniyati va uning o'ziga xos xususiyatlari "an'anaviy ashulalar", "o'zbek an'anaviy xonandalik ijrochiligi"ning janrlarida namoyon bo'lib, rivoji va ularning talaba-yoshlarda madaniyat sifatida shakllantirish jarayonida ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan, maroq bilan kuylanib kelinayotgan ashula, yalla, katta ashulalar, doston, cholg'i kuylari va maqomlarni o'z ichiga olgan musiqa ilmining maxsus sohasidir.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Xonandalik madaniyati an'analari nafaqat musiqiy ijrochilikni, balki xalqning ma'naviy dunyosini aks ettiruvchi boy meros sifatida o'rganilishi lozim. Bu merosni asrab-avaylash, uni yosh avlodga yetkazish va amaliy hayotga tadbiiq etish jamiyatimiz oldida turgan dolzarb vazifalardan biri sanaladi. Shu bois, an'anaviy xonandalikni o'rganish jarayonida bu sohaning tarixiy ildizlari, estetik ahamiyati va tarbiyaviy funksiyalari yanada chuqur tahlil etilishi zarur. Chunki, an'anaviy xonandalik madaniyati nafaqat san'atning yuksak namunalari, balki milliy g'urur va ma'naviyatimizning yorqin ifodasi sifatida e'tirof etiladi. Uni o'rganish va rivojlantirish esa, kelgusi avlodlar ongiga o'tmishdan kuch bag'ishlab, ma'naviy uyg'unlik va madaniy merosni asrashga xizmat qiladi.

Talabalarda an'anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirish maqom qo'shiqlarini o'rganish, ijro etish, mazmunni anglashga yordam beradi. Bizga ma'lumki maqom qo'shiqlari Buxoro, Xorazim, Farg'ona - Toshkent maqom yo'llari va har bir hududning o'ziga xos yo'li, usullari mavjuddir. Uning ildizi "Shashmaqom" bo'lib, "O'n ikki maqom" sifatida o'z o'tmishiga ega, hozirda Shashmaqom turkumi sifatida yashashda davom etmoqda.

IX-XIX asrlarda Sharq musiqa merosiga oid ko'plab asarlar va tarixiy-badiiy manbalar yaratilgan bo'lib, ular musiqa madaniyatining rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. O'rta Osiyolik mashhur musiqachilar orasida ajralib turuvchi olimlardan biri Al-Farobiy yosh avlodni tarbiyalash va o'qitish masalalariga bag'ishlangan ko'plab ilmiy-amaliy g'oyalarni ilgari surgan. Taniqli olim, faylasuf va musiqashunos Abdurahmon Jomiyning "Risoi dar ilmi musiqa" nomli kitobida esa kompozitsiya, lad va ritm nisbatlari haqida muhim fikrlar bayon qilingan. O'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili Alisher Navoiy ham musiqa san'ati bo'yicha keng va chuqur bilimga ega bo'lgan. Uning musiqaviy-estetik qarashlari "Sab'ai Sayyor", "Maxbub-ul qulub" va "Xamsa" kabi asarlarida yaqqol namoyon bo'lgan. Ushbu asarlar nafaqat adabiy, balki musiqiy-estetik tadqiqotlar uchun ham qimmatli manba hisoblanadi. O'zining tasavvuf ta'limotidan ilhomlangan Qutbiddin Sheroziy va Abdurahmon Jomiy hazratlari maqom ilmiga oid maxsus risolalar yozib qoldirganlar, ularning asarlari maqom san'atining nazariy poydevorini mustahkamlagan.

XVI-XVII asrlarda yashab ijod qilgan musiqa olimlaridan Najmiddin Kavkabi va Darvishali Changiy maqom qo'shiqlari haqida risolalar yozgan. Kavkabi va Changiy risolalari maqomlarning rivojlanishiga oid muhim ma'lumotlarni o'zida mujassamlashtirgan. "O'n ikki maqom" nomi bilan tanilgan maqomlar tizimi, tarixiy kuy va ashulalar, katta qo'shiqlar, an'anaviy qo'shiqlarni o'z ichiga olib, bizgacha yetib kelgan.

XIX asrning ikkinchi yarmida Xiva xonligini boshqargan Muhammad Raximxon nafaqat hukmdor, balki shoir, bastakor, sozanda va hofiz sifatida ham tanilgan. Uning ijodida "Feruz" I, "Feruz" II, "Feruz" III kabi taxalluslar muhim o'rin tutadi. Hukmdor Xorazm maqomlarini asrash maqsadida maxsus farmon chiqarib, maqomlarni buzganlarni jazolashni qonuniy tasdiqlagan.

XVIII asrning yarimlarida Umarxon hukmronligi davrida Qo'qon xonligida esa Toshkent-Farg'ona maqomlari shakllanib, Shashmaqom negizida ustoz sozanda va xonandalar tomonidan ijro etilgan. Bu davrda maqom san'ati yanada boyib, yangi ijro uslublari va musiqiy turlarni o'z ichiga olgan.

Shunday qilib, maqom san'ati Sharq musiqa merosining beqiyos yodgorligi sifatida o'zining boy tarixiy va madaniy ahamiyatini bugungi kunda ham saqlab qolmoqda.

Jadid ma'rifatparvarlaridan biri Abdurauf Fitratning 1927-yili chop etilgan "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" nomli risolasi muqaddimasida: "O'zbeklarni o'rganish qo'mitasi

so'nggi yillarda o'zbek tiliga, adabiyotiga va tarixiga oid anchagina ma'lumot to'plab, yaxshigina natijalar chiqarishga muvaffaq bo'lsa-da, o'zbek musiqamizga tegishli jiddiy tatabbu'otda bo'lina olmadi", deya e'tirof qilinadi.

Bundan bilishimiz mumkinki o'zbek musiqasining qadimiy shakli maqom deb nomlangan. Abdurauf Fitrat "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi" nomli risolasida "maqom" atamasiga ta'rif bergan. Bizning eski kuylarimiz orasida "Rok", "Qatop-sorang" degan kuylar bor. "Rok" hindcha "Maqom" demakdir. "Sorang" esa, hind cholg'ularidan biridir.

XIX asr oxirlariga kelib, Munavvar Qori Abdurashidxonov, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Hamza kabi yetuk namoyandalar an'anaviy xonandalik maktablarini tashkil qilishga bosh bo'ldilar. XX asr boshli, 1918-yilda Toshkentda Turkiston Xalq Konservatoriyasining ochilishi, Buxoro, Samarqand va Farg'onada musiqa bilim yurtlarining tashkil etilishi, 1960-1961 o'quv yilidan boshlab respublika oliy ta'lim muassasalarida musiqa o'qituvchilarini tayyorlash yo'lga qo'yilgani bu yo'nalishdagi dastlabki qadamlar edi. Bugungi kunda esa musiqa va san'at ta'limi hamda ijrochilik sohasida katta tajriba shakllandi.

Natijalar va muhokama. Musiqa ilmini o'rganayotgan yoshlar madaniyatini shakllanishiga xizmat qiladi. An'anaviy xonandalik madaniyati badiiy-estetik xususiyatlarning asosi, uning zarur tarkibiy qismi musiqa ilmdan ajralib chiqqan. An'anaviy xonandalik madaniyati musiqit-badiiy faoliyat bo'lib, ijrochida estetika va badiiylik o'rtasidagi uyg'unlikni namoyon etmasdan qolmaydi. Xonandalikning estetik sifatida jamoaviy, ya'ni go'zal va xunuk, uyg'un va tartibsiz, yuksak va asosiy, obrazlarga xos bo'lgan umumiylik ko'rinsa, badiiy hodisa va jarayonlarni faqat san'at asarlarini yaratish, idrok etish, faoliyat yuritishda amalga oshiriladigan hodisalar sifatida namoyon bo'ladi. An'anaviy xonandalik madaniyatining badiiy-estetik xususiyati, badiiy sifati ularda badiiy ijod elementlari mavjudligini ko'rsatadi. Xonandalikdagi yuqori kasbiy mahoratining mavjudligi estetik sifatlarni namoyon etadi. Badiiy-estetik sifatlarni an'anaviy xonandalik madaniyatining mazmunida mahorat shaklida namoyon bo'ladi.

Nazarimizda, an'anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirish, musiqiy madaniyatni shakllantirish badiiylikdan farqli o'laroq, estetik tabiatga, jamiyatga, insonga, uning faoliyatida, yaratilgan kuy-qo'shiqlarda, shu jumladan maqom san'atida namoyon bo'ladi.

An'anaviy xonandalik madaniyati, avvalo, musiqaning estetik qiymatini, uning nafaqat badiiy jihatlarini, balki insoniyatning ichki dunyosini va ruhiyatini ifodalashdagi rolini ham o'z ichiga oladi. Musiqa, ayniqsa maqom san'ati, xalqning tarixiy, madaniy va ruhiy holatini aks ettiruvchi kuchli vositadir. Bu san'at turi estetik tabiatini, avvalo, insonning ichki olamiga, uning hissiyotlari va his-tuyg'ularini ifodalashga qaratadi. Maqomlar, o'zining chuqur musiqiy va falsafiy mazmuni bilan, inson ruhiyatining eng nozik nuqtalarini anglatadi.

An'anaviy xonandalik madaniyati nafaqat musiqaning ovozli ifodalari orqali badiiy qimmatlarga ega, balki uning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati ham muhimdir. Maqom san'ati, o'zining chuqur falsafasi va tarixiy an'alariga tayanib, milliy musiqaning nafaqat estetik, balki axloqiy va madaniy qadriyatlarini ham yuksaltiradi. Musiqa orqali jamiyatda o'zaro hurmat, ehtiros, hissiyotlar va fikrlar bir-biriga bog'lanadi, bu esa ijtimoiy aloqalar va kommunikatsiyaning yangi shakllarini yaratadi.

Maqom san'ati va xonandalik madaniyati, shuningdek, insonning ijtimoiy faoliyatida o'z aksini topadi. Har bir maqomning mazmuni va tuzilishi o'sha davr va jamiyatning ruhiy holatini, uning hayotiy qadriyatlari va madaniy muhitini aks ettiradi. Shu bilan birga, badiiylik va estetikada jamiyatning o'zgacha, yuqori ma'naviy nuqtalari namoyon bo'ladi, insonning ichki dunyosini anglash imkonini beradi.

Shunday qilib, an'anaviy xonandalik madaniyatini rivojlantirish, musiqiy madaniyatni shakllantirish nafaqat estetik jihatdan, balki ijtimoiy, axloqiy va madaniy qadriyatlarni kuchaytirish, insonning ichki dunyosini chuqurlashtirish va jamiyatdagi o'zaro munosabatlarni yaxshilashga xizmat qiladi. Maqom san'ati, o'ziga xos ovoz, ohang va mazmuni bilan bu jarayonning ajralmas qismi sifatida jamiyatni yuksaltirish va insonni ruhi orqali ko'tarishga imkon yaratadi. "Musiqa ilmida janr tushunchasi nafaqat musiqashunoslik ilmida, balki

adabiyotshunoslik, folklorshunoslik, falsafa, tasavuf va boshqa sohalarda keng qo'llaniladi. Aytish joizki janrda asarning tuzilishi, shakli, ijro holati, ijro sharoiti, ijrochilarning tavsifi, asar qanday holatda va qanday sharoitda kuylanishi, qanday cholg'u asboblari jo'r bo'lishi va hokaza bir qator o'ziga xos xususiyatlarga javob berishi lozim. Umumiy san'at qonuniyatini o'rganishda, musiqada janr va uslub muhim ahamiyat kasb etadi. Janrda musiqiy tilning asosiy elementlari mavjuddir. Musiqada janr deb uning bir turiga oid bo'lgan umumlashmasiga aytiladi. Janr so'zining yana bir o'ziga xos xossasi "ko'rinish" ma'nosini ham bildiradi. Musiqiy janrlar - bu musiqaning turlari, ko'rinishlari bo'lib, turli xildagi funksiyalarni bajaradi. Uslub tushunchasi musiqaning ma'lum tarixiy ijtimoiy sharoitida vujudga kelib, rivojlanishi bilan bog'liqdir. Har bir davrning o'ziga xos va mos shart-sharoitlari, muhiti, holatiga mos ravishda mavzulari, musiqasi, xonandalik aytimlari mavjud bo'lib, ularning bastakorlari asosan xalq, qolaversa, ijrochi bastakorlari tomonidan yaratiladi va faqat o'sha davrgagina mansub bo'ladi".

An'anaviy qo'shiqchilik madaniyatining badiiy-estetik xususiyatlari rang-barang va serqirrali mana shunday musiqa janrining ko'rinishi sanaladi. Ular tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillar ta'sirida shakllanadi.

An'anaviy xonandalik madaniyatini muhim jihat **individual** ishlashdir, bu improvizatsiyani o'z ichiga oladi. An'anaviy ijrochilar ko'pincha polifoniya yoki xor qo'shiqlari kabi o'ziga xos vokal texnikasi yordamida ijro etiladi. An'anaviy qo'shiqlardagi badiiy-estetik sifatlarni ijro jarayonidagi ko'rinishlariga nazar tashlar ekanmiz, **polifoniya** (lotincha: polyphonia poli... va fon) — ovoz (kuy)larning ifodaviy-badiiy o'zaro tengligiga asoslangan ko'p ovozlilik, **gomofoniya** — musiqada ko'p ovozlilik turi, gomofoniyada bir ovoz yetakchi bo'lib, boshqa ovozlarga unga bo'ysunadi, jo'r bo'ladi. Bu xususiyati bilan gomofoniya barcha ovozlarning teng huquqliligiga asoslanuvchi polifoniyadan farq qiladi. Mazkur sifatlarda talabada xonandalik madaniyatiga xos xususiyatlarni shakllantirishga ko'maklashadi.

An'anaviy maqom kompozitorlari ijodida keng ishlatilgan gomofoniya ovozlarning badiiy-ifodaviy nisbatlari (tengsizligi) og'zaki an'anadagi musiqa, jumladan o'zbek xalq musiqasiga xosdir jarayondir. Masalan, doyra yoki dutor jo'rligida qo'shiq aytish buning yaqol misolidir. Gomofoniya, avvalo, opera, oratoriya, kantata, jo'rli yakkaxon qo'shiqda va cholg'u musiqalari vujudga kelib, 17—19-asrlar G'arbiy Yevropa musiqasida gomofoniyaning keng tarqalishi garmoni vositalarining jadal rivoji bilan barobar bordi. 20-asr boshlarida gomofonik musiqa shakllari o'z rivojining ma'lum poyoniga yetdi. O'zbekiston kompozitorlari M. Burhonov, S. Yudakov, M. Bafoyevlar o'z ijodlarida gomofoniya xususiyatlaridan unumli foydalandilar.

An'anaviy xonandalik madaniyatining rivojlanishida estetik tafakkur va xusiyat ham muhim o'rin tutadi. An'anaviy ijroda ko'pincha marosim va madaniy kontekstlar bilan bog'liq faoliyatlar mavjud bo'lib, bu faoliyatlar musiqaning badiiy va estetik mazmunini kengaytiradi. An'anaviy xonandalik madaniyatining talabalar faoliyatida rivojlantirishda, estetik yondashuv nafaqat ijro uslublarini mukammallashtirish, balki talabaning o'zini tanib, ijro jarayonidagi mazmunni tez anglashiga yordam beradi. Bu xususiyat talabaning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, faoliyatidagi ijro uslublarini yanada chuqurroq tushunishga, yuksak ijro texnikasini o'zlashtirishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, faoliyatdagi estetikaning mavjudligi talabaning o'z ustida uzluksiz ishlashiga, faoliyatida muvaffaqiyatga erishishga, ijro uslublarini takomillashtirishga olib keladi. Bunday estetik yondashuv, shuningdek, vatanparvarlik, birodarlik, do'stlik, mehnatga munosabat va muhabbat kabi insoniy tuyg'ularni tarbiyalashi bilan ham ahamiyatlidir.

Xulosa. An'anaviy xonandalik madaniyati o'zining badiiy-estetik jihatlari, turfa yo'nalishlari va ijro maktablari orqali milliy san'atimizni boyitishda, yosh avlodga estetik tarbiya berishda muhim o'rin tutadi. Bu san'atni rivojlantirish va kelajak avlodga yetkazish esa milliy madaniyatimizni yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

An'anaviy xonandalik madaniyatining badiiy-estetik xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. Ovoz: Ovozning ohangi, tembr va ravshanligi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Boy, jarangdor tovush his-tuyg'ularni uyg'otishi va tinglovchilar bilan bog'lanishi mumkin.

2. Ifoda: Qo'shiq aytishda his-tuyg'u muhim rol o'ynaydi. Hissiyotlarni dinamika, iboralar va artikulyatsiya orqali yetkazish qobiliyati estetik tajribani oshiradi.

3. Texnika: Nafasni nazorat qilish, ovoz balandligi aniqligi va vibratsioni o'z ichiga olgan ovoz texnikasini egallash ijroning umumiy go'zalligiga hissa qo'shadi.

4. Lirizm: Qo'shiq matnining o'zi chuqurlik va ma'no qo'shib, qo'shiqning hissiy rezonansini kuchaytira oladi.

5. Musiqiylik: Ohang, garmoniya va ritmning o'zaro ta'siri qo'shiqchilik mavjud bo'lgan ramka yaratadi, uning estetik jozibadorligiga ta'sir qiladi.

6. Kontekst: Qo'shiqning o'rni va madaniy muhiti ham uning estetikasini shakllantiradi. Turli janrlar va an'analar qo'shiqni qanday qabul qilishiga ta'sir qiluvchi o'ziga xos xususiyatlarga ega.

7. Aloqa: Qo'shiqchi va tomoshabinlar o'rtasidagi munosabat tajribani ko'tarib, umumiy hissiy sayohatni yaratishi jarayonini nazarda tutadi.

Umuman olganda, an'anaviy xonandalik estetikasi texnik mahorat, hissiy ifoda va kontekstual ahamiyatning ko'p qirrali aralashmasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" G harfi -Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti - 2000-yil.

2. Abdurauf Fitrat "O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi". – T.: "Fan" nashriyoti. 1993. 56-b.

3. Mirabdullaev M.M An'anaviy xonandalik –Toshkent: 2022. -204 b

4. Ramazonova O'.X An'anaviy xonandalik va hofizlik san'ati. Pedagogik mahorat. Maxsus son. 2021. 38-40-b.

5. Rasulov. O'An'anaviy xonandalikdan o'qitish metodikasi. –T.: 2007.

6. Rahimov O. O'zbek xalq xonandaligi: tarix va rivojlanish. Toshkent: O'zbekiston madaniyati, 2010.

7. Рўзиев Д. Муסיкий билимларни мантикий ўзлаштириш – муҳим педагогик ҳодиса "Педагогик маҳорат" журнали Бухоро 2007. 2-сон 54-57 бетлар